

aanvraag erkenning open erfgoed – Zuiderpershuis

A | Verantwoording

Het Zuiderpershuis is **belangwekkend havenerfgoed** dat door zijn architectuur, gebouwenorganisatie en bewaarde machinerie op treffende wijze het verhaal vertelt van de industrialisering van de Antwerpse haven op het einde van de 19^e eeuw.

In 1863 werd de – door Nederland geheven – Scheldetol voor goederenvervoer afgekocht. Het gevolg hiervan was een grote en voortdurende stijging van het goederenverkeer in de Antwerpse haven. Deze expansie vergde, op zijn beurt, betere en vluigere havenwerktuigen. Industriële toepassingen van elektriciteit waren tegen het einde van de 19^e eeuw echter schaars. Voor de Antwerpse haven kwamen dan ook maar twee energiesystemen in aanmerking: stoomkracht, die ingezet kon worden voor kranen, of het recent ontwikkelde waterdruksysteem, waarmee kranen maar ook bruggen en sluisen konden worden bediend. In 1877 werd daarom voor het waterdruksysteem gekozen. Het hart van dergelijk **hydraulisch systeem** met (koud) perswater is het pershuis met zijn accumulator(en). De accumulator fungeert als een soort van waterpers, waarbij een hoeveelheid water door een pomp onder druk wordt gezet in een verticaal opgestelde cilinder. Het langs onder weg gestuwde perswater werd vervolgens als drijfkracht (via ondergrondse leidingen) naar de haveninstallaties gevoerd.

In Antwerpen werden in de periode 1865-1907 acht pershuizen opgericht waarvan vandaag nog drie exemplaren behouden zijn: het Noorderpershuis (Kattendijkdok-Oostkaai), het pershuis dat hoort bij het Sint-Felixpakhuis (Oudeleeuwenrui) en het Zuiderpershuis (Waalsekaai). Het in 1883 in werking gestelde Zuiderpershuis voorzag 164 kranen, 6 sluisen, 8 bruggen, 3 rioolschuiven en 30 kaapstanders van energie en droeg zo in belangrijke mate bij aan de opgang van Antwerpen tot wereldhaven. Anno 2018 is het Zuiderpershuis het **enige** pershuis waarvan een groot deel van de machinerie (inclusief accumulatoren) behouden is.

Daarnaast getuigt het Zuiderpershuis door zijn ligging en architectuur van de spectaculaire stadsontwikkeling in diezelfde periode. De ontwikkeling van de nieuwe wijk Antwerpen-Zuid kan immers niet los worden gezien van de verbetering van de haveninstallaties langs de rede.

Even belangwekkend is het feit dat het Zuiderpershuis een **pionier** was op het vlak van **herbestemming van industrieel erfgoed** op het einde van de 20^e eeuw. De restauratie in het kader van de reconversie tot cultuurhuis vond internationale weerklink en geldt nog steeds als referentie. De restauratievisie werd gekenmerkt door soberheid en respect voor het authentieke karakter van het complex, met aandacht voor de uitgesproken industrieel-archeologische waarde. Zonder al te veel ingrepen op de oorspronkelijke planindeling werd aan deze voormalige krachtcentrale een culturele invulling gegeven.

Tot op vandaag neemt het Zuiderpershuis in de publieke ruimte een markante plaats in. De situering in grootstedelijk Antwerpen, op het Zuid, een stadswijk die zich onderscheidt door een sterk bovenlokaal cultureel aanbod (KMSKA, M HKA, FOMU) en die in de 21^e eeuw het toneel vormt van grootschalige hedendaagse stadsontwikkelingsprojecten zoals Nieuw Zuid, de heraanleg van de Scheldekaaien en van de Zuiderdokken, maakt dat het Zuiderpershuis een **hoog gebruikspotentieel** heeft.

Tegen deze achtergrond beoogt het Zuiderpershuis zijn culturele (her)bestemming verder te zetten en de publieke ontsluiting van het industriële erfgoed blijvend te stimuleren. De erkenning als **open erfgoed** zou hierin een grote meerwaarde betekenen.

B | Criteria

1. *Het goed wordt op een (inter)actieve en sprekende manier ontsloten.*

- **Rondleidingen:**

Aan het Zuiderpershuis zijn onafhankelijke gidsen verbonden die, op aanvraag, rondleidingen geven. Hierbij zijn verschillende formules mogelijk: kort 50', lang 90', eventueel met een wandeling op het Zuid of met vertoning van oude havenfilms uit de Cinematek-collectie, ...

- **Brochures:**

Het Zuiderpershuis geeft een brochure (in vier talen) uit waarin de historiek en werking van de voormalige hydraulische krachtcentrale wordt geduid en geïllustreerd.

- **Museale opstelling:**

Het Zuiderpershuis beschikt over een permanente museale opstelling alsook over mobiele tentoonstellingspanelen. Een bezoek aan het **permanente museum** kadert in de erfgoedwandeling doorheen het complex. De mobiele **tentoonstellingspanelen** van Steunpunt Industrieel en Wetenschappelijk Erfgoed (SIWE) verlenen inzicht in de historiek en werking van de krachtcentrale. Van hun flexibiliteit wordt dankbaar gebruik gemaakt. Ook bij niet-erfgoedgerelateerde evenementen worden zij immers zoveel mogelijk opgesteld. Op die manier wordt een publieksverbreding en vergroting van het draagvlak voor het industrieel patrimonium nagestreefd.

- **Erfgoedevenementen en -bijeenkomsten:**

Zoals verderop beschreven is het Zuiderpershuis lid van een uitgebreid netwerk dat zich specifiek richt op erfgoedontsluiting. Ook is het Zuiderpershuis een vaste waarde in het erfgoedaanbod van de stad Antwerpen. Op deze manier draagt het Zuiderpershuis actief bij tot de organisatie en facilitering van diverse erfgoedevenementen. Enkele sprekende voorbeelden:

- Het Zuiderpershuis is een trouwe deelnemer aan de **Open Monumentendag (OMD)**. Tijdens OMD is er een cultureel aanbod, worden er gratis rondleidingen gegeven door ervaren gidsen, worden de SIWE-tentoonstellingspanelen opgesteld en is de smidse in werking en opengesteld voor het publiek.
- De smidse van het Zuiderpershuis is **uniek werkend erfgoed** dat niet enkel in de kijker wordt gezet op OMD maar ook tijdens de Dag van de Ambachten. Daarnaast worden er op regelmatige basis workshops, masterclasses en opleidingen georganiseerd die als doel hebben het ambacht een nieuw elan te geven. Zo draagt het Zuiderpershuis actief bij tot het levend en actueel houden van dit stuk materieel en immaterieel erfgoed.

- **Digitale ontsluiting van het erfgoed:**

- Het Zuiderpershuis beschikt over een **website**. Op de homepage is een afzonderlijk tabblad voorzien voor erfgoed, waar de bezoeker de historiek van het Zuiderpershuis, praktische gegevens voor rondleidingen en links naar de erfgoedpartners kan raadplegen.
- Het Zuiderpershuis beschikt over een royaal **archief** dat enkele originele plannen bevat maar daarnaast ook uitgebreid de geschiedenis van het Zuiderpershuis ná de buitendienststelling in 1977 documenteert. Bovendien bevat het archief een significante foto- en postkaartenverzameling die de expansie van de haven en de gentrificatie van de Antwerpse Zuidwijk treffend weergeeft. Er wordt momenteel gewerkt aan de verdere inventarisatie en digitale ontsluiting van dit indrukwekkende archief.

- Het Zuiderpershuis geeft een digitale **nieuwsbrief** uit waarin regelmatig wordt bericht over erfgoed-evenementen.
- Ook de **sociale media** worden ingezet in de communicatie rond de werking van het Zuiderpershuis.
- In 2015 ontving het Zuiderpershuis het Europese INDUSTRIANA-label. Dit label met **QR-code** werd bevestigd aan de gevel van het Zuiderpershuis. De QR-code laat passanten en bezoekers toe om via de smartphone (en in verschillende talen) meer informatie over het Zuiderpershuis op te vragen.

2. De openstelling geeft de bezoeker inzicht in de erfgoedwaarden, -kenmerken en -elementen van het goed in hun maatschappelijke context.

- Zuiderpershuis: industrieel-archeologisch erfgoed binnen de context van de Antwerpse Haven.
Zoals eerder beschreven is het Zuiderpershuis een markante getuige van de ontwikkeling van Antwerpen tot wereldhaven tijdens de tweede helft van de 19^e eeuw. Nu het havenbedrijf quasi volledig is verdwenen uit de Antwerpse binnenstad is het de ambitie van het Zuiderpershuis om de **belangrijke historisch-industriële as Havenbedrijf (noord) – Havenkranen/MAS – Dok Zuid/Zuiderpershuis – Petroleum Zuid** hernieuwde zichtbaarheid te geven.

Lokaal wordt er dan ook gewerkt aan een **samenwerkingsverband** met de publiekswerking rond de Antwerpse havenkranen/MAS (waar het Zuiderpershuis een voor de hand liggende historische verbinding mee heeft) en met het Havenbedrijf/Port of Antwerp. De authentieke gevels en volumes, de leesbaarheid van de historische functies en de bewaarde uitrusting maken van de site een uitgelezen kader waar het Havenbedrijf haar visie op de haven aan het publiek kan voorstellen. De herbestemming van het complex als cultuurhuis in brede zin maakt het Zuiderpershuis bovendien zeer geschikt om het Havenbedrijf te ondersteunen bij bijeenkomsten, seminars en congressen. Evenzeer schrijft het Zuiderpershuis zich in bij havengerelateerde evenementen zoals de 'Open Havendagen' en wordt er een bezoekersparcours uitgewerkt dat de voormelde Noord-Zuid (haven)as op eigentijdse wijze in ere herstelt.

- Zuiderpershuis: historisch erfgoed binnen de context van Antwerpse stadsontwikkeling.
Het historische belang van het Zuiderpershuis kan moeilijk overschat worden. Eind 19e eeuw was het een cruciale schakel voor de industriële en economische ontwikkeling van de stad. Een eeuw later speelde het huis als cultureel bakken een unieke rol in de buurtontwikkeling en opwaardering van het Zuid en vormde het dusdanig de **hoeksteen én katalysator** van twee heel uiteenlopende historische processen. Het rijke archief (foto- en postkaartencollectie, archief Internationale Nieuwe Scène en Wereldculturencentrum) maakt dit verleden aanschouwelijk.

Te midden van een belangrijke cluster van supralokale culturele instellingen (KMSKA, M HKA, FOMU) en in de omgeving van toeristisch aantrekkelijke stadsontwikkelingsprojecten zoals Scheldekaaien en Dok Zuid heeft het Zuiderpershuis zich vandaag de dag ingeschreven in een **toeristisch en cultureel parcours**.

Aangaande de huidige ruimtelijke relatie met de omgeving dient ook het volgende te worden vermeld:

- De visibiliteit en adressering van het Zuiderpershuis lijkt evident door de imposante architectuur van zijn accumulator-torens (Waalsekaai, Gedempte Zuiderdokken) maar wordt weldra versterkt ter hoogte van de foyer. In het kader van de heraanleg van de Gedempte Zuiderdokken tot Dok Zuid werden positieve gesprekken gevoerd over de invulling van een parkpaviljoen ter hoogte van de ingang van het Zuiderpershuis. Ook bij het team van ontwerpers is er een groot draagvlak om aan dit paviljoen een invulling te geven die de geschiedenis en werking van het Zuiderpershuis tot bij de parkbezoeker brengt.

- Het beschermde stadszicht op het Zuiderpershuis in de Leuvenstraat krijgt in diezelfde plannen extra glans dankzij een wandelpromenade tussen de Schelde(kaaien), M HKA en KMSKA.

3. De openstelling richt zich tot minstens twee verschillende doelgroepen.

Door zijn unieke karakter is het Zuiderpershuis in staat een groot scala aan doelgroepen te bereiken:

- **De cultuurliefhebber:**

Het behoort tot de missie van het Zuiderpershuis om in zijn culturele werking in te zetten op stedelijkheid, participatie en co-creatie, diversiteit, engagement en maatschappelijk debat. Het begrip 'kracht' vormt hierin het centrale uitgangspunt en is direct gelieerd aan de historische waarde van de krachtcentrale die werktuigen aandreef en verbond, en die belangrijke economische, stedelijke en sociale ontwikkeling mogelijk maakte. Het resultaat is een innovatieve culturele werking die ruimte geeft aan verschillende disciplines en initiatieven en langs die weg een divers cultuurminnend publiek in contact brengt met belangwekkend industrieel erfgoed.

- **Het grote publiek:**

Momenteel maakt het grote publiek kennis met het Zuiderpershuis op Open Monumentendag, Erfgoeddag, de Dag van de Ambachten, of zijdelings via het bovenvermelde culturele aanbod. De verdere ruimtelijke ontsluiting van de site, door de heraanleg van de Gedempte Zuiderdokken, zal een bijkomende stroom geïnteresseerde passanten op gang brengen.

- **De deskundige, de havenwerknemer:**

De (beperkte) groep van deskundige ingenieurs en technici actief in en om de haven van Antwerpen en/of andere havens, is erg geïnteresseerd in de technieken van weleer. Voor hen worden er symposia en speciale rondleidingen georganiseerd. Ook de bijzondere interesse van de grote groep (oud-)werknemers van de haven en hun familieleden dient te worden aangestipt.

- **De leerlingen Technisch- en Beroepsonderwijs:**

De werking en geschiedenis van het Zuiderpershuis spreekt tot de verbeelding van de leerlingen van het secundair Technisch- en Beroepsonderwijs. Voor hen worden er regelmatig rondleidingen op maat voorzien. De scholen zelf worden benaderd via educatieve/digitale nieuwsbrieven.

4. De openstelling is exemplarisch voor Vlaanderen of een ruimer gebied op de volgende vlakken:

a) De ontsluiting van de erfgoedwaarden van het goed

Bovenlokaal uniek industrieel erfgoed: het Zuiderpershuis is de enige nog bewaarde hydraulische krachtcentrale van dergelijke omvang in Vlaanderen. Voor zover bekend is het Zuiderpershuis in België de enige site van die omvang met grotendeels bewaarde machinerie, hetgeen unieke opportuniteiten schept naar de publieksontsluiting van dit erfgoed. De twee bewaarde accumulatoren verdienen hier, als pronkstuk van de site, een bijzondere vermelding.

Ook de contacten van het Zuiderpershuis met de weinige nog bewaarde hydraulische krachtcentrales in Europa (London Tower Bridge, Hamburg, Triëst) dienen te worden aangestipt. Momenteel beperken de contacten zich tot het uitwisselen van kennis en beeldmateriaal. Het doel is om een dieper samenwerkingsverband met deze zuster-sites op te zetten.

b) Het gebruik van innovatieve ontsluitingstechnieken

Pionier op het vlak van herbestemming van industrieel erfgoed: eerder werd reeds beschreven hoe de restauratie van de site in het kader van de reconversie tot cultuurhuis internationale weerklank vond en tot op heden geldt als referentie. De veelzijdigheid van de culturele werking – die in dienst staat van de erfgoedontsluiting – laat toe een breed palet van bezoekers in contact te brengen met een uniek stuk industriële geschiedenis.

Daarnaast zet het Zuiderpershuis in op het gebruik van eigentijdse **digitale technieken** (QR-codes, website, sociale media, ...) om het erfgoed op 21^e-eeuwse wijze te ontsluiten.

Tenslotte wordt de **foyer** actief ingezet om het erfgoed publiek te ontsluiten. De verhaallijnen met betrekking tot urbanisatie, industrialisatie, technologie, energieopwekking, sociale leefwereld, ... bieden immers een waaier aan mogelijkheden om de bezoeker te prikkelen en te informeren over het erfgoed. Zo wordt, tijdens de rondleidingen, een deel van de foto- en postkaartencollectie hier tentoongesteld, en krijgen ook de havenfilms uit het Cinematek-archief een plek op de beschikbare beeldschermen. Op die manier maakt de foyer haar functie als aantrekkelijke plaats die cultuur, informatie, educatie en ontmoeting op een laagdrempelige manier aanreikt, meer dan waar.

c) Het beheer van de site

De **vzw Zuiderpershuis** staat, als erfpachthouder van het beschermde Zuiderpershuis, sinds 1987 in voor het beheer van het complex. De onderneming van dit erfpachtcontract stipuleert volgende verplichtingen:

- de restauratie en het onderhoud van de ganse site;
- de inrichting van een schouwspelzaal met afhankelijkheden, zoals een foyer;
- het opstarten van een cultuurcentrum in dienst van de erfgoedontsluiting.

De vzw wordt in haar werking bijgestaan door een klein team **vaste medewerkers**, alsook een uitgebreid netwerk van **vrijwilligers**. De culturele werking van het Zuiderpershuis wordt momenteel **niet betoelaagd** door de overheid.

d) De publiekswerking en de publiciteit errond

De publiekswerking rond de erfgoedontsluiting is volledig ingebed in de publiekswerking van het cultuurcentrum. De **culturele publiekswerking** vertrekt van de historische verhaallijnen rond het Zuiderpershuis en zet in op participatie en co-creatie. In 2017 slaagde het Zuiderpershuis er zo in om via een 200-tal verschillende activiteiten ruim 40.000 bezoekers te bereiken.

De samenwerking van de vzw met **vrijwilligers** is voor beide partijen van onschatbare waarde. De vrijwilligers dragen op wezenlijke wijze bij aan de werking van het Zuiderpershuis en krijgen, op hun beurt, door hun engagement meer greep op hun eigen geschiedenis, situatie, gemeenschap en omgeving.

5. Het goed wordt gedurende een periode van tien jaar minstens vijftig dagen en driehonderd uur per jaar opengesteld.

Het Zuiderpershuis is 46 weken (322 dagen) per jaar geopend. Om alles in goede banen te leiden en omwille van de veiligheid, is bij een uitgebreid erfgoedbezoek toezicht en/of begeleiding nodig. Dit betekent dat rondleidingen op de site steeds gebeuren op reservatie. De rondleidingen worden geconcentreerd op drie vaste dagen per week (hetzij 138 dagen), en dit gedurende 1 dagdeel (4u). Het Zuiderpershuis is bijgevolg 552 uur (138*4) per jaar opengesteld.

6. *Het goed is, in de mate dat de verplichtingen van de bescherming dat toelaten, integraal toegankelijk voor bezoekers.*

Wat betreft toegankelijkheid is het Zuiderpershuis op de begane grond, waar zich alle bezienswaardigheden bevinden, overal rolstoeltoegankelijk. De restauratie en herbestemming zorgde in de binnenruimten voor vlakke gietvloeren zonder niveauverschillen, voor ruime doorgangen en voor aparte toiletten voor rolstoelgebruikers. Ook de binnenstraat is rolstoelvriendelijk aangelegd. De bovenverdiepingen zijn niet toegankelijk met een lift maar aangezien er zich op de hogere verdiepingen geen erfgoedelementen bevinden, maken deze niveaus geen deel uit van begeleide bezoeken.

7. *De openstelling mag niet leiden tot verlies of beschadiging van erfgoedwaarden. Als dat nodig is, wordt er in flankerende maatregelen voorzien om dat risico te vermijden of te beperken, of om de negatieve gevolgen teniet te doen.*

De machinerie van het Zuiderpershuis bevat enkele kwetsbare erfgoedelementen zoals de accumulatoren, de kettinggloeioven, diverse metaalbewerkingsmachines en de werktuigen in de smidse. Een bezoek aan deze elementen gebeurt dan ook enkel onder begeleiding. Workshops in de smidse gebeuren daarenboven steeds onder de deskundige leiding van ervaren smeden.

8. *Het goed maakt deel uit van een netwerk dat specifiek gericht is op erfgoedontsluiting.*

Het Zuiderpershuis is lid van:

- HERITA – Vlaamse erfgoedorganisatie
- FARO – Vlaams Steunpunt Cultureel Erfgoed
- WATERERFGOED – Vlaamse koepelvereniging voor nat en droog watererfgoed
- VVIA – Industrieel Erfgoed in Vlaanderen
- E-FAITH – European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage
- INDUSTRIANA — Europees onafhankelijk netwerk van industrieel erfgoed met de bedoeling dit erfgoed op een Europees platform te plaatsen, te promoten en onderlinge contacten te bevorderen
- ETWIE – Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed

Het Zuiderpershuis heeft een partnership met:

- KUNSTSMEDEN – kunstsmederij in Vlaanderen
- IJZER & VUUR – masterclasses kunstsmeden
- AMBACHTELIJKE SMEDERSGILDE – workshops, lezingen, ...

C | Plan ter illustratie van de ontsloten delen van het Zuiderpershuis

Op onderstaand grondplan werden de ontsloten delen van het Zuiderpershuis benoemd:

- oranje gearceerd: vrij toegankelijk;
- blauw gearceerd: toegankelijk mits toezicht.

